

KRALJICE: IZMEĐU SEOSKIH DJEVOJAČKIH OPHODA I FOLKLORNE POZORNICE

ZORICA VITEZ

Institut za etnologiju i folkloristiku
Šubićeva 42, 10000 Zagreb

UDK: 394.4:398.332.16]061.7(497.5)

Kategorija: Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 15.9.2006.

Prihvaćeno: 10.10.2006.

U članku je riječ o djevojačkim povorkama koje su se u sjeveroistočnoj Hrvatskoj o blagdanu Duhova povremeno održavale do pedesetih godina 20. stoljeća. Sudionice tih povorki najčešće su zvali kraljicama. Nakon spontanog života tog običaja kraljice su se preselile na folklornu pozornicu: postale su dio repertoara amaterskih folklornih društava i profesionalnog Ansambla narodnih pjesama i plesova Lado, a pojavljuju se i u programima smotri folklor. Ovaj je članak nastao na temelju istraživanja i priprema za prikaz kraljica na zagrebačkoj 39. međunarodnoj smotri folklor 2005. godine.

Ključne riječi: običaji / Duhovi / kraljice / smotre folklor / identitet

U sjeveroistočnoj su Hrvatskoj do pedesetih godina 20. stoljeća o blagdanu Duhova još povremeno selima obilazile djevojačke povorke zvane *kraljice*, posjećivale su odabrana domaćinstva, pjevale *kraljičke* pjesme i plesale (Lechner, 1960, 1962, 1963). Etnološka literatura bilježi ih u Hrvata i Srba toga dijela Hrvatske, a poznate su i Hrvatima izvan Hrvatske, u Vojvodini i Mađarskoj; srodne običaje imaju i drugi, slavenski i neslavenski europski narodi (Gavazzi, 1939; Zečević, 1973; Koleva, 1974; Velin, 1975; Sekulić, 1986, 1991).

U našoj starijoj etnološkoj literaturi prilozi o *kraljicama* opisuju lokalne varijante običaja i donose tekstove *kraljičkih pjesama* (Ilić Oriovčanin, 1846; Lovretić i Jurić, 1897; Filakovac, 1914; Milčetić, 1917). Etnolog Milovan Gavazzi, pišući o *kraljicama* i srodnim običajima u popularnom izdanju *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, objavljenom 1939. godine, ponudio je tumačenje dotad poznate građe, okrećući se pitanjima podrijetla, rasprostiranja, značenja i međuodnosa *kraljičkih* i srodnih običaja; Gavazzijev je tekst do danas ostao nezaobilazan u svakom pisanju o *kraljicama*. Etnografska građa o *kraljicama* iz sela Gorjana kraj Đakova, koje tamo po pripjevu njihovih pjesama zovu *ljeljama*, posebice ona koju je prikupila Zdenka Lechner, doživjela je 1966. osebujno tumačenje za obilježavanja stote godišnjice Hrvatske (tada jugoslavenske) akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu: Marijana Gušić tumači ophod *ljelja* kao praslavenski obred kojemu se izvori mogu pratiti u dalekom vremenu i prostoru, a to su prva stoljeća naše ere i iranska kultura iz doba Sasanida (Gušić, 1967). O ovim i drugim tumačenjima *kraljica* iscrpno piše Ivan Lozica (Lozica, 2002), osvrćući

se i na njihova najnovija tumačenja u svjetlu mita o androginu (Čale Feldman, 1997). Upućujući na te važne aspekte istraživanja *kraljica*, ovdje ćemo se manje baviti složenim pitanjima okrenutima prošlosti, a više suvremenim životom *kraljica*.

IZMEĐU LITERATURE, SJEĆANJA I SCENSKE IZVEDBE

Istraživanje vezano uz pripremu 39. međunarodne smotre folkloru u Zagrebu 2005. godine, djelomice posvećene ophodima *kraljica* i srodnim običajima u Hrvatskoj i izvan nje, pokazalo je da u naše dane *kraljički* ophodi prije svega žive zbog predstavljanja folkloru na sceni, u obliku fiksiranih koreografija i pratećih glazbenih zapisa, odnosno izvedbi, koje su osmislili i uvježbali voditelji folklornih društava ili druge osobe u dogovoru s voditeljima.¹

U našem vremenu te scenske izvedbe *kraljica* nastoje sažeto prikazati njihov negdašnji sadržaj, a njihov je učinak, uz eventualni umjetnički doživljaj, stvaranje slika i predodžbi o negdašnjim običajima. Kako nastaju te koreografije i glazbene pratnje?

Poznato je da u nas djeluju brojna kulturno-umjetnička društva koja imaju folklorne sekcije ili im je prikazivanje folkloru jedina djelatnost, pa često govorimo o folklornim društvima; riječ je o najmasovnijoj amaterskoj djelatnosti u nas koju prati i društvena podrška u novčanoj i drugoj pomoći. Jedna od njih je usmjerena izobrazbi ili bar pomoći brojnim voditeljima folklornih društava, a ostvaruje se dugogodišnjim djelovanjem raznih škola folkloru, predvođenih onima u organizaciji Hrvatskog sabora kulture i zatim Hrvatske matice iseljenika, početno stručno osmišljenima djelovanjem etnologa i etnokoreologa Ivana Ivančana. Djelovanjem tih škola proširio se pristup koji voditeljima savjetuje da uz pomoć literature i starijih stanovnika svoga kraja, odnosno na temelju njihova sjećanja na negdašnje lokalne folklorne tradicije, obogate repertoar povjerenog im društva novom "točkom", u ovom primjeru scenskim uprizorenjem *kraljica*. Zato se pri istraživanju *kraljica* i njihovih scenskih prikaza redovito susrećemo s pozivanjem na literaturu i žive svjedoke ili zabilješke koje su sačuvane u lokalnoj sredini. Uz stručnu, etnološku i folklorističku, postoje i lokalna izdanja koja predstavljaju neki kraj ili mjesto, pa se u njima nalaze i prilozi o običajima (primjerice, o *ljeljama* iz Strizivojne govori prilog u zborniku o Strizivojni; vidi Glavačević, 1998:80-82).

Iako zahtjevne za scensko izvođenje, *kraljice* se zbog svoje pripadnosti određenim, manjim dijelovima hrvatskoga prostora doživljavaju kao posebnost i osobit izraz lokalnog identiteta. U krajevima gdje je taj običaj bio poznat folklorna društva ga

---

¹ Autorica članka je stručna i umjetnička ravnateljica Međunarodne smotre folkloru u Zagrebu; uz nju je u spomenutom terenskom istraživanju sudjelovao i stručni savjetnik Smotre Vido Bagur. Suradnici na terenu i kazivači bili su voditelji i članovi folklornih društava te drugi mještani sela u kojima su tijekom godine dana pripremane skupine *kraljica* za nastup na Smotri. U izdanju Instituta za etnologiju i folkloristiku 2005. godine je objavljen DVD *Kraljice/Queens*, koji su uredili Z. Vitez i V. Bagur; sadrži snimke nastale za priprema i održavanja zagrebačke 39. međunarodne smotre folkloru.

nastoje scenski uprizoriti, odnosno nastoje *kraljice* uvrstiti u svoj repertoar; naravno, riječ je o uprizorenju lokalne, "vlastite" varijante *kraljica*.

Literatura o *kraljicama*, posebice tekst M. Gavazzija, utjecala je na stvaranje predodžbe o *kraljicama*, ali s određenim nedostacima.

Uobičajene predodžbe o *kraljicama*, ali i enciklopedijske natuknice, opisuju ih kao povorke djevojaka s nakićenim muškim šeširima i sabljama u rukama koje prate i drukčije opremljene sudionice. Tako se javljaju lokalno različiti likovi mlade nevjeste i njezinih pratilja (barjaktara, djevera i djeveruša), što podsjeća na svadbu, ali i drugi likovi osobitih imena, među kojima su i djevojke – pjevačice za ophod važnih *kraljičkih* pjesama. U povorci mogu, ali ne moraju biti djevojke ili dječaci koji nose košare i torbe te skupljaju darove, a povorku prate i glazbenici, u novije doba tamburaši, a prije gajdaš. Povorka se okuplja u kući jedne od sudionica i otamo polazi u obilazak seoskih kuća. U dvorištima izvode pjesme i ples, a pjesme odabiru iz šireg lokalnog repertoara *kraljičkih* tekstova namijenjenih različitim prigodama, ovisno o tome ima li obitelj koju *kraljice* posjećuju djevojku, mladića, brata i sestru, mladi bračni par, odnosno nedavno pridošlu nevjestu. Postoje i osobiti tekstovi koji se pjevaju pri dolasku u kuću neke od sudionica ophoda te tekstovi predviđeni za izvedbu u "gospodskim" kućama: u svećenika, učitelja i drugih državnih službenika. Kad obiđu jednu stranu ulice, osobitim tekstom poprate prelazak na drugu, a pri susretu s drugom skupinom *kraljica* ili pred kućom koja ih nije htjela primiti pjevaju tekstove kojima se rugaju ili šale s onima kojima ih upućuju.

U svim se varijantama *kraljičkih* pjesama i u lokalnim nazivima sudionica ophoda spominje *kraljica* kao ime bar jedne sudionice; češće ih je više, a uloge su im lokalno vrlo različite. Zato ovdje tom terminu dajemo prednost pred drugima. Nedovoljno je poznato, a ne spominje se ni u Gavazzijevu tekstu, da postoje ophodi *kraljica* u kojima nijedna sudionica ne nosi sablju niti nakićeni muški šešir; takve su, primjerice, baranjske *kraljice* iz Draža i Gajića, šokačke *kraljice* iz Bačkog Monoštora (Vojvodina) i šokačke *kraljice* iz okolice Mohača u Mađarskoj. No, dvije sudionice baranjskih *kraljica* imaju druge muške oznake: nose muške šubare i viju zastavama (pa ih zovu *barjaktarima*), a nekoć su navodno nosile i druge dijelove muške odjeće. I šokačke *kraljice* iz okolice Mohača također imaju dvije sudionice koje nose zastave i koje zovu *barjaktarima*. Zanimljivo je spomenuti da ove "netipične" *kraljice* više od drugih podsjećaju na svadbenu svitu jer je među glavnim sudionicama, uz već spomenute *barjaktare*, a u Bačkom Monoštru i *djeverušu*, obvezatan lik s oznakama mladenke ili mlade snahe (vijenac, veo).

Čini se da su manje poznati i podaci o srpskim *kraljicama* u Hrvatskoj. Iako je još 1960. Zdenka Lechner objavila članak "Običaj 'Kraljice' u Dalju", on se ne spominje u kasnijim radovima o *kraljicama*. Osobitost je srpskih *kraljica* iz Dalja da im se u izvedbi pridružuje mladi ukućanin, obično djevojčica ili dječak, koji nakratko od *kralja* ili *kraljice* preuzima sablju, odnosno zamjenjuje ih u njihovoj ulozi. Ova jedinstvena pojedinost mogla bi poslužiti osobito u tumačenjima *kraljičkog* obreda u prošlosti, posebice njegova inicijacijskog značaja. Nastojeći na zagrebačkoj Smotri predstaviti i tu

inačicu *kraljica*, povezali smo se s kulturno-umjetničkim društvom "Branislav Nušić" iz Borova, koje je upravo pripremalo scenski prikaz svojih *kraljica*, služeći se, prema izjavi njihova predstavnika, i zapisima Z. Lechner iz Dalja. Pjesme srpskih *kraljica* imaju drukčiji pripjev od ostalih, a glasi *mile*; zabilježen je u Dalju, ali i u Gavazzijevu tekstu u stihovima iz Mitrovice (Gavazzi, 1939:73, 74).

U istraživanju i pripremama *kraljica* za zagrebačku Smotru pokazalo se da se 2005. još moglo razgovarati sa ženama koje su u mladosti sudjelovale u ophodima *kraljica* u autentičnoj sredini i prigodi. Neke su od njih nakon osnutka kulturno-umjetničkih društava postale njihovim članicama te su sudjelovale u prilagodbama *kraljica* za scensko izvođenje. Kazivanja tih svjedoka o dvjema fazama u životu jedne tradicije iznimna su i dragocjena. Iz njihovih prisjećanja, koja nisu uvijek sasvim pouzdana oko preciznog datiranja, ali se mogu dodatno provjeravati dovođenjem u vezu s važnim datumima iz njihovih života, mogu se slijediti prijelomni trenuci promjene između relativno spontanih izvedbi običaja u njihovu selu i njegove prilagodbe za život na sceni. Te su iste osobe i danas ponekad angažirane u folklornim društvima kao izvođači repertoara i uloga primjerenih njihovoj dobi (primjerice, uloga roditelja mladenaca u prikazima svadbenih običaja, uloge ukućana pri dolasku ophodara i slično). Njihovi su savjeti i pomoć vrlo dragocjeni u rekonstrukcijama običaja u kojima su nekad sudjelovale te u odijevanju izvođača, uređivanju frizura i oglavlja za *kraljice* i druge ophodare. Njima se obraćaju voditelji društava i koreografi, tretiraju ih kao svjedoke i kazivače, ali ponekad i kao alibi i dokaz vjerodostojnosti vlastitih scenskih interpretacija lokalnih tradicija.

Na putu uprizorenja *kraljica* koreografi ponekad moraju pomiriti podatke iz literature i osobno iskustvo starijih članica društva. Tako je opis *kraljica* iz sela Otoka Josipa Lovretića, nastao prije 1897. godine, trebao poslužiti kao uporište scenskog prikaza otočkih *kraljica*, ali je prouzročio nesporazume jer nije sasvim zadovoljio starije stanovnice Otoka (rođene oko 1920.). One su u mladosti sudjelovale u *kraljicama*, a zatim su opremale svoje kćeri za ophod u selu za Duhove (posljednji put, prema kazivanju Eve Silađi, iz čije su kuće te *kraljice* krenule, a među njima je bila i Evina kćer, to je bilo 1959.). Nesporazum je proizašao iz promjena koje su se dogodile od vremena Lovretićeva opisa i vremena osobnog iskustva spomenutih žena, a riječ je o više od stotinu godina. Tijekom toga razdoblja *kraljice* su se mijenjale, pa Lovretićev opis nije potpuno odgovarao osobnom iskustvu spomenutog naraštaja. Uz razlike nastale tijekom vremena nesporazumima su možda pridonijele i koreografove zamisli te scenska rješenja. Sve u svemu, kad je 2001. godine Hrvatska televizija snimala film o otočkim *kraljicama*, uz etnologinju iz Gradskog muzeja Vinkovci konzultirane su i starije žene iz Otoka, a njihove su izjave uklopljene u film; štoviše, prema njihovim sugestijama učinjene su i neke izmjene u izvedbi i opremi otočkih *kraljica*, koje su predstavljale članice kulturno-umjetničkog društva.

SCENSKA UPRIZORENJA *KRALJICA*

U prilagodbi ophoda *kraljica* za scenu nastoji se oponašati osnovna radnja negdašnjih izvedbi u autentičnoj prigodi i sredini, a to je kretanje povorke selom, izvedba u dvorištu, darivanje i gošćenje *kraljica* te odlazak povorke. U scenskoj se to izvedbi svodi na dolazak povorke sudionika na pozornicu koja predstavlja kuću, odnosno dvorište, gdje već čekaju ili se pridružuju i tobožnji ukućani; slijedi izvedba, darivanje i odlazak. Tako se stvorila neka vrsta modela scenskog prikaza *kraljica* koji je lokalno obojen izborom odjeće, oglašnja, teksta, napjeva i instrumentalne pratnje te eventualnih rekvizita (sablja, zastava, jastuk, stolčić). Uspješnost te jednostavne i logične sheme ovisi o vrsnosti izvedbe i pravoj mjeri njezina trajanja, odnosno kraćenja izvedbe prema mjeri scenskog doživljaja vremena.

Članice folklornih društava koje prikazuju *kraljice* ne pripadaju uvijek uzrastu negdašnjih *kraljica* i drugih sudionika tog ophoda, koji nije bio isti u svakom kraju i vremenu. U nekim je selima i godinama istodobno išlo više *kraljičkih* skupina, starijih i mlađih, djevojačkih i dječjih. Prije konačnog napuštanja tog običaja i njegova eventualnog prenošenja na scenu kulturno-umjetničkog folklornog amaterizma on se gotovo u pravilu najprije prenosio na dječji uzrast. U folklornim društvima *kraljice* predstavljaju mlađe članice, ponekad i duži niz godina. Smjena jednog naraštaja izvođačica *kraljica* može i na duže vrijeme isključiti prikazivanje *kraljica* iz repertoara pojedinog društva (primjerice, poslije višegodišnjeg izvođenja *kraljica* u nastupima folklornog društva iz Donjih Perkovaca nakon smjene jednog naraštaja plesačica i pjevačica više je godina bilo nemoguće okupiti nove). Za prikazivanje *kraljica* veoma je važna pjevačka komponenta izvedbe kao i spretnost u plesu sa sabljama u varijantama običaja koje sadrže i taj ples, pa je svaka nova postava scenskog prikaza tog običaja zahtjevna i složena.

Iz cjelokupnog lokalnog repertoara *kraljičkih* pjesama koreograf bira tekstove pjesama za scenski prikaz *kraljica*. Nastojeći osigurati bolju izvedbu, često na sceni pjevaju sve izvođačice *kraljica*, premda je poznato da se u negdašnjim *kraljičkim* ophodima znalo tko pjeva, a tko ritualno šuti (Gavazzi, 1939:79; Lozica, 2002:205-206).

Na prikaze *kraljica* u folklornim društvima sigurno je utjecalo njihovo scensko uprizorenje u programu *Ansambla narodnih plesova i pjesama Hrvatske Lado*. Razumljivo je da je profesionalni ansambl *Lado* uzor amaterskim folklornim društvima, što uz dobre strane rezultira i nekritičkim preuzimanjem i imitiranjem koje, kad je riječ o *kraljicama*, umanjuje osebnosti prikaza lokalnih varijanti u izvedbama folklornih društava. Čini se da su uz preuzimanja koreografskih rješenja još češća imitiranja vokalne izvedbe, u melodici i posebice u načinu pjevanja. *Lado* ima na repertoaru *Slavonske kraljice* u koreografiji i glazbenoj obradi Zvonimira Ljevakovića koje su uvrštene u repertoar 1970. godine. Vjerojatno su nastale na osnovi autorova poznavanja više inačica *kraljica* iz Slavonije, a Ljevaković ih je sigurno mogao vdjeti na terenu i u Zagrebu (izvedba u Akademiji i na Zagrebačkoj smotri). Poštujući autora i njegovo pravo na umjetničku interpretaciju, njegov scenski prikaz *kraljica* možemo smatrati manje ili

više uspjelim, a etnološka analiza toga prikaza ne može tražiti više od poštivanja osnovne običajne radnje te tekstovnih i plesnih sadržaja. Možemo primijetiti da su Ljevakovićeve *kraljice* odjevene u *zlatare* (najsvečaniju nošnju ukrašenu vezom koncem boje zlata), što nije bilo uobičajeno u starijim lokalnim praksama; zamjetne su i određene sličnosti s lokalnim inačicama iz Đakovštine uz izostanak tipičnog visokog cvjetnog šešira. No, te i druge pojedinosti ne dovode u pitanje uspješnost Ljevakovićeve scenskog prikaza, koji ne nosi slučajno naziv *Slavonske kraljice*, što znači da je riječ o tipu (slavonskom), a ne o lokalnoj inačici u užem smislu. *Lado* prikazuje autorske interpretacije folklorne koje se, kad je riječ o Ljevakovićevoj ostavštini, opravdano smatraju najvišim dometima u scenskom prikazivanju folklorne. Naravno, i folklorna društva prikazuju autorske interpretacije folklorne, što znači da su i njihov program uobličili plesni i glazbeni suradnici čija se imena u određenim prigodama izostavljaju. Riječ je o davnom prešutnom sporazumu struke i "terena", voditelja smotri i voditelja folklornih društava, da se za programe smotri tzv. izvornog folklorne kratak izvedbe pjesama i plesova te da se biraju karakteristični dijelovi običaja, kakvi su se, teoretski, prije mogli vidjeti i u izvedbama u autentičnoj sredini i vremenu. U *kraljica* to i nije pretežak zadatak; gotovo je teže uvježbati pjesmu i ples. No, to je valjalo učiniti i onda kad *kraljice* još nisu živjele na sceni. I onda je trebalo potaknuti okupljanje skupine djevojaka, podijeliti uloge, naučiti napjeve i tekstove, mjesecima ili tjednima sve uvježbavati, nabaviti odgovarajuću odjeću, šešire, nakit, sablje i druge rekvizite. Iz razgovora s koreografima i iz njihovih uradaka moglo se zaključiti da prilagodba sceni i nije neka velika mudrost: prepoznavali su osnovni sadržaj ophoda, potrebu odabira tekstova i slijeđenje radnje koju tekstovi opisuju te neminovnost kraćenja. No, zamjećuje se sklonost koreografa da uz *kraljice* na sceni budu i drugi članovi društva koji glume ukućane ili popunjavaju scenu. Izvođači pak često pretjeruju u glumi ili se šepire na sceni, što je poznata amaterska, ali i profesionalna folklorna scenska manira.

Na odabir programa za Zagreb uz voditelje društava i koreografe utjecali su i predstavnici Smotre, koji su morali voditi računa o programu u cjelini. To znači da su na temelju iskustva i literature tragali za svim dostupnim inačicama *kraljičkih* ophoda računajući s vremenskim i financijskim ograničenjima Smotre, ustrajavali na dobrim izvedbama i opremi, nastojali u izboru tekstova za pojedine izvedbe izbjeći ponavljanja istih tekstova i uputiti na lokalne specifičnosti i u tekstovima i u plesnim, odnosno negdašnjim obrednim sadržajima.

KRALJICE NA ZAGREBAČKOJ SMOTRI

Na 39. međunarodnoj smotri folklorne u Zagrebu 2005. godine predstavljeno je sedam skupina *kraljica* iz Hrvatske: iz Donjih Andrijevača, Draža i Gajića, Đakovačkih Selaca, Gorjana, Strizivojne, Otoka i Borova. Pridružile su im se dvije skupine *kraljica* koje pripadaju tradiciji Hrvata iz Vojvodine (Bunjevaca iz Sombora i Šokaca iz Bačkog Monoštora) te *kraljice* Šokaca iz okolice Mohača u Mađarskoj. Srodne običaje prikazale su *kralovnički* iz Češke (točnije, iz moravskog dijela Češke, iz mjesta Velka Biteš) i *lazarki*

iz blizine Sofije, odnosno iz šopskog područja u Bugarskoj. Riječ je o kulturno-umjetničkim društvima, odnosno organiziranim folklornim ansamblima koji na repertoaru imaju i druge plesove, pjesme i običaje svoga kraja, odnosno zemlje.

Za priprema Smotre razgovaralo se s predstavnicima folklornih društava (voditeljima, koreografima, članovima uprave) u potrazi za podacima o nastanku scenskog prikaza *kraljica*, o izvorima i literaturi kojom su se služili te o razgovorima s negdašnjim sudionicama *kraljičkih* ophoda i drugim svjedocima tih običaja prije njihove prilagodbe za scenske izvedbe. Iznijet ćemo osnovne podatke o folklornim društvima koja su sudjelovala na Smotri prikazujući *kraljice*, o njihovim inačicama *kraljičkih* ophoda i značajkama scenskih izvedbi. Tekstovi pjesama koje donosimo nisu cjeloviti nego su odabrani za izvedbu na zagrebačkoj Smotri. Ponegdje je zabilježen i veći broj stihova svrstanih u cjeline (pjevanje putem, u dvorištu, uz kolo, pri odlasku); za izvedbu u Zagrebu poštivane su cjeline koje predstavljaju okosnicu scenskog događanja, ali su unutar cjelina ponekad izostavljani neki stihovi zbog kraćenja scenske izvedbe.

No, bez obzira na specifičnosti scenske izvedbe *kraljica* koja traži izbor i kraćenja u odnosu na cjelokupni repertoar *kraljičkih* pjesama iz svakoga pojedinačnog mjesta, u ovome se istraživanju pokazalo da bi traganje za cjelovitijim tekstovima *kraljičkih* pjesma bio vrlo zahtjevan zadatak koji bi zahtijevao drukčiji (specijalistički) pristup i opsežnije istraživanje. Iako su u etnološkoj i drugoj literaturi objavljeni brojni i iznimno lijepi tekstovi *kraljičkih* pjesama, a mnogo ih je i u neobjavljenim zbirka i drugom arhivskom materijalu, do sada je, na žalost, izostala njihova sveobuhvatna analiza.

1. GORJANI

Već je rečeno da su *ljelje* iz Gorjana kraj Đakova u Osječko-baranjskoj županiji nakon svoga spontanog života doživjele nekoliko obnova i iznimnu pozornost stručnjaka. Te su akcije pomogle očuvanju svijesti lokalnog stanovništva o vrijednosti baštine koja živi novim životom u selu i izvan njega, posebice na folklornoj sceni. *Ljelje* se u organizaciji kulturno-umjetničkog društva "Gorjanac" od 2002. u Gorjanima redovito pojavljuju o blagdanu Duhova, sudjeluju u svečanoj misi, plešu kola pred crkvom i zatim obilaze selo, počevši od svećenikove kuće. Posjećuju kuće prema dogovoru ili na trenutačni poziv, a izvode prigodne tekstove, odnosno pjevaju odgovarajući tekst odabranom članu obitelji.

Među gorjanskim *ljeljama* nalaze se samo *kraljevi* i *kraljice*, iako se zna da su prije na čelu povorke išli *prosjaci* – skupljači darova. Nekad obvezatnog gajdaša zamijenili su tamburaši koji sviraju putem i u dvorištima jer je završno kolo integralni dio ophoda. Desetak ili manje *kraljeva* nosi visoke cvjetne šešire i sablje čiji je držak omotan *maramom zetinarkom*. Obično je upola manje *kraljica* koje na glavama, poput mladenki, imaju bijele vijence. Kao i drugdje pjevaju različite tekstove koji ovise o tome kreću li se selom ili su ušli u neko dvorište, gdje pjevaju odabranom ukućaninu, djevojci ili mladiću, bratu i sestri, domaćinu. Nakon pjesme primjerene odabranom ukućaninu *kraljice* nastave

pjevati, a *kraljevi* izvode ples sa sabljama; tekst prati plesnu radnju, odnosno odgovarajuće pokrete sa sabljama i plesne figure.

Gorjanske su *ljelje* poznate po osobitoj radnji u kući gdje je mlada snaha: tamo ih moraju dočekati s pripremljenim stolicama na kojima su veliki jastuci, znak bogate snahine opreme; na jastuke sjedaju *kraljevi*, a *kraljice* stoje iza njih. Ako ih dočekaju s pripremljenim stolicama, pjevaju pohvalnicu mladoj snahi, a ako ne, pjevaju pokudnicu. U scenskim izvedbama, pa i na zagrebačkoj Smotri, izostavljeno je postavljanje stolica s jastucima, iako su gorjanske *ljelje* prema dogovoru pjevale pohvalnicu mladoj snahi.

Putem pjevaju:

Mi idemo ljeljo,
mi idemo kralju, ljeljo.
U polje smiljevo,
u polje smiljevo, ljeljo.
Smilje da beremo,
smilje da beremo, ljeljo,
kralje da kitimo,
kralje da kitimo, ljeljo.
Kralje i kraljice,
kralje i kraljice, ljeljo.

Mladoj snahi:

Ovdi nama kažu,
ovdi nama kažu, ljeljo,
skoro dovedena, (svaki se stih ponavlja s pripjevom *ljeljo*)
al' je naučena.
Dvore je pomela,
vode je donela,
vankuše je dala,
kralje je čekala,
kralje i kraljice.

Pjesma uz ples *kraljeva* sa sabljama:

Ajd pošeći kralju,
ajd pošeći kralju, ljeljo.
Udri sabljom kralju,
udri sabljom kralju, ljeljo.
Sastan'te se kralju,
sastan'te se kralju, ljeljo.
Ajd poigraj kralju,
ajd poigraj kralju, ljeljo.

Kraljevi u kolu uz pratnju svirača:

Aj, al' je lipo pogledati ljelje
kad naprave veliko veselje,
kad naprave veliko veselj'.

Aj, oj, gazda, velika ti fala
što nam tvoja desna ruka dala,
što nam tvoja desna ruka dal'.

I na odlasku:

Rastan'te se kralju,
rastan'te se kralju, ljeljo.
Poklon'te se kralju,
poklon'te se kralju, ljeljo.

2. SELCI ĐAKOVAČKI

U Selcima Đakovačkim sačuvane su fotografije *ljelja* iz 1930-ih godina s kojima se slikao i gajdaš. U ophod selom obično je išlo 8 *kraljeva* i 4 ili više *kraljica*, nekoliko *prosjaka* s košarama za darove i svirač. *Kraljevi* su svečano odjevene djevojke s muškim šeširima okićenima cvijećem, vrpčama i drugim ukrasima; na šeširu se nalazi okosnica od pruća u obliku stošca na koju se stavljaju cvijeće i nakit, oblikujući visoki cvijetni šešir. *Kraljevi* nose i sablje na čije su oštrice privezane ukrasne vrpce, a drže ih pomoću crvenoga rupca. *Kraljice* su također svečano odjevene nešto mlađe djevojke, koje na glavama imaju kupovne voštane vijence kakve su nosile mladenke.

Selačke su *ljelje* na Smotri prikazali članovi Kulturno-umjetničkog društva "Hrvatska čitaonica", a za prikazivanje na sceni postavio ih je 2004. godine mjesni ljubitelj i poznavatelj folklornih tradicija. Ophod i pjesme slične su drugim *ljeljama* iz Đakovštine, a za Zagreb je odabrana izvedba *ljelja* i tekstovi koji se pjevaju pri posjetu gospodskoj kući.

Mi idemo, ljeljo,
u gospodske dvore.
Kralju, ljeljo.

U gospodske dvore,
pred bogate stole.
Kralju, ljeljo.

Di car vino pije,
a carica spava.
Kralju, ljeljo.

Car caricu budi,
među oči ljubi.
Kralju, ljeljo.

Ustani carice,
došle su kraljice.
Kralju, ljeljo.

Treba nje darivat
s malim dukatima.
Kralju, ljeljo.

S malim dukatima
i sa desnim kraljom.
Kralju, ljeljo.

Pošetajte kralji
i kraljice.
Kralju, ljeljo.

Promiči se kralju
i kraljice.
Kralju, ljeljo.

Poljub'te se kralji
i kraljice.
Kralju, ljeljo.

Ajd u kolo kralji
i kraljice.
Kralju, ljeljo.

Okren'te se kralji
i kraljice.
Kralju, ljeljo.

Poigrajte kralji
i kraljice.
Kralju, ljeljo.

U kolu:

Ej, mi smo ljelje đakovačkog sreza,
ko nas ljubi, ne plaća poreza.

Kraljice, Selci Đakovački

3. DONJI ANDRIJEVCI

Kulturno-umjetničko društvo "Tomislav" iz Donjih Andrijevacu u Brodsko-posavskoj županiji uz ostalo prikazuje folklornu baštinu užeg zavičaja. Zato je na njegovu repertoaru i scenski prikaz *kraljica*, odnosno *ljelja* kako su ih u njihovu selu zvali u starije doba. Samo se nekoliko najstarijih mještanki sjeća njihovih negdašnjih ophoda selom, a i ta su sjećanja fragmentarna, pa i proturječna. Voditeljima društva poznata je knjižica *Selo i seljaci u slavonskoj Posavini* Marijana Markovca, rođenog u Donjim Andrijevcima, u kojoj su opisane i "ljelje - kraljice" (Markovac, 1940:90-93). Scenski prikaz ovih *kraljica* uvažava zabilježene i zapamćene pojedinosti lokalne inačice *kraljica*, ali u cjelini slijedi općeniti model prikazivanja *kraljica* na sceni.

Povorka se sastoji od 7 parova djevojaka, a prvi par čine *kralj* i *kraljica*. Sve su sudionice povorke jednako odjevene; na glavama imaju cvijećem, ogleđalcima, žitom i vrpčama okićene muške šešire, a u rukama sablje koje drže pomoću bijeloga rupca. Kićenje žitom novije je, a Markovac piše da *kraljica* ne nosi sablju nego jabuku s ružmarinom. Uz *kraljice* su nekad išli i skupljači darova – dječaci s košarama te svirači. Danas "Tomislav" ima tamburaše s violinistom, ali i gajdaša i svirača na tamburi *samici* pa može izabrati najpoželjniju pratnju *kraljicama*. U Zagrebu su svirali tamburaši, a na pozornici su stajale i četiri članice društva predstavljajući ukućane. Za snimanja na pripremama zagrebačke Smotre u Donjim Andrijevcima i u samoj izvedbi u Zagrebu ove *kraljice* nisu bile jednako odjevene; za Zagreb su izabrali *zlatare*, smatrajući ih valjda reprezentativnijima.

Mi idemo, ljeljo,
mi idemo kralju, ljeljo.
Od dvora do dvora,
od dvora do dvora, ljeljo.
U našega kralja (svaki stih se ponavlja s pripjevom *ljeljo*)
sablja okovana,
u naše kraljice
ćošak na zvjezdice.
Okreni se kralju.
Krsti sablju kralju.
Promiči se kralju.
Ajd' prošeći kralju.
Ajd' u kolo kralju.
Ajd' poigraj kralju.

Dvostihovi u kolu:

Ej, al' je lipo ići u kraljice
da se vidi moje bilo lice.

Ej, al' je lipo pogledati ljelje
kad naprave veliko veselje.

Slaganje povorke i odlazak:

Rastan'te se kralju,
rastan'te se kralju, ljeljo.
Lipo vama hvala,
lipo vama hvala, ljeljo.
Darovaste kralja,
kralja i kraljicu, ljeljo.
Poklon'te se kralju,
poklon'te se kralju, ljeljo.
Mi idemo, ljeljo,
mi idemo kralju, ljeljo,
u polje smiljevo,
u polje smiljevo, ljeljo,
smilje da beremo,
smilje da beremo, ljeljo.

Kraljice, Donji Andrijevi

4. OTOK

Kulturno-umjetničko društvo iz Otoka u Vukovarsko-srijemskoj županiji nosi ime Josipa Lovretića, autora monografije o narodnom životu u Otoku, objavljene 1897. U njegovu se opisu svi sudionici duhovske povorke zovu *kraljičari* ili *kraljice*, ali sve djevojke s muškim šeširima i sabljama *kraljevi*. Tri djevojke odjevene u bijelo s koprenom na glavi zovu se *orubljice*, a četiri djevojke u svečanom odijelu, ali bez šešira i sablji zove *kraljevom družbom*. U povorci su i *prosjaci* s košarama za darove te gajdaš.

Prema kazivanju starijih mještana ophod *kraljica* održavao se u Otoku do kraja 1950-ih iako su, navodno, odmah poslije Drugoga svjetskog rata bile zabranjene. Organizirale su ih skupine djevojaka, svaka u svome kraju Otoka, a pomagale su im starije žene koje su i same u mladosti bile sudionice *kraljica*. Već su spomenuti prijepori prigodom snimanja televizijske emisije o otočkim *kraljicama* i kompromisi koji su učinjeni u nastojanju da se pomire razlike između Lovretićeva zapisa i stotinjak godina mlađe prakse, odnosno sjećanja sudionica *kraljičkih* ophoda.

Današnje otočke *kraljice*, koje prikazuje kulturno-umjetničko društvo, sastavljene su od 6 ili 8 *kraljeva* koji nose muške okićene šešire i sablje ukrašene vrpčama – hrvatskim trobojnicama, dviju ili triju *orubljica* (djevojčica s bijelim vijencima), dvaju dječaka *prosjaka* i tamburaškog sastava. Samo *kraljevi* plešu sa sabljama i pjevaju *kraljičke* pjesme s pripjevom *leljo*, a kad plešu kolo, prate ih tamburaši. U scenskoj izvedbi često pjevaju i druge sudionice, za koje nije jasno predstavljaju li negdašnju *kraljevu družbu* ili tobožnje ukućane. Uz djevojke se u toj skupini nalaze i mladići, a pjesma *kraljica* namijenjena je jednomu od njih; ta skupina izvođača sudjeluje u koreografiji, i scenskim ponašanjem dok prati izvedbu *kraljica* i kad oblikuje posebno kolo i pleše ga istodobno dok plešu i *kraljice* u svojem kolu. U ovoj otočkoj izvedbi ističe se djevojka koja predvodi pjesmu, odnosno cijelu izvedbu *kraljeva*; ona sama pjeva prvi stih, a ostale joj se pridružuju u njegovu ponavljanju.

Oj goro jelova,
 oj goro jelova, leljo.
 Travo tratorova   (svaki stih se ponavlja s pripjevom *leljo*)
 razvijaj listove,
 pokrivaj gradove
 nek' se ne zna traga
 kud kraljevi šeću,
 šeću i okreću.
 Ajd' prošeći kralju.
 Ovd' nama kažu
 momče neženjeno.
 I' ga vi ženite
 il' ga nama dajte
 da ga mi ženimo
 sa našom kraljicom,
 svitlom orubljicom.

Ajd' prošeći kralju,
okreni se kralju,
udri sabljom kralju,
krsti sablje kralju,
promiči se kralju.
Poklon' te se kralju.
Ajd' u kolo kralju,
ajd' poigraj kralju.

5. STRIZIVOJNA

U Strizivojnoj, u Osječko-baranjskoj županiji, sudionice se duhovske djevojačke povorke nazivaju *ljeljama*. Čini se da su zadnji ophodi selom održani 1930-ih, o čemu svjedoči sudionica ophoda iz 1925. (rođena 1910.). Živo se sjeća da ju je u *ljelje* pozvala djevojka iz ugledne kuće, koja je po svome izboru odabrala sudionice i u ulozi *kralja* predvodila povorku. Krenuli su iz *kraljeve* roditeljske kuće i ondje završili ophod manjim slavljem. Uz spomenutoga je *kralja* na čelu povorke išla *kraljica* – *kraljeva* sestrična. Ostale sudionice kazivačica naziva "običnim *ljeljama*". Kralj na *kapi* (muškom šeširu) ima i ogledalo, a sve su sudionice muške šešire kitile dukatima, smiljem i koviljem. Kazivačica je bila iz skromne obitelji pa nije imala mnogo dukata, nego je dio posudila za tu prigodu, kao što je posudila i sablju, što nije bilo lako. Vrlo je ponosna što je bila izabrana među *ljelje* umjesto djevojaka iz bogatijih obitelji koje su priželjkivale poziv.

Ljelje u izvedbi Kulturno-umjetničkog društva "Šokadija" iz Strizivojne predstavlja 8 parova jednako odjevenih djevojaka s ukrašenim muškim šeširima, a jedna u prvom paru na šeširu ima i ogledalo i predstavlja *kralja*. Sve nose sablje koje su na oštrici ukrašene cvijećem, a na dršku dugim raznobojnim vrpčama. Novija je osobitost ukrašavanja šešira, uz dukate, dekorativnom biljkom kakva se prije za to nije rabila. Iz njihova kraljičkog repertoara izabrani su tekstovi koji se rjeđe čuju na pozornici: tekst koji se pjevao pri svršetku ophoda – pred *kraljevom* kućom, te tekst rugalice koju su pjevale *ljelje* pri susretu s drugom skupinom *ljelja*. U zagrebačkoj izvedbi ove *ljelje* nisu pratili svirači.

Pred *kraljevom* kućom i u dvorištu:

Oj, kraljeva majko,
oj kraljeva majko, *ljeljo*.
Izađi prid kralja, (svaki se stih ponavlja s pripjevom *ljeljo*)
kralj se umorio,
perje polomio
vazdan igrajući
Sabljom zveckajući.

Oj goro jelova,
travo tratorova,
razvijaj listove,

pokrivaj tragove
nek' se ne zna traga
kud kraljevi šeću.

Ajd' prošeći kralju,
okreni se kralju,
udri sabljom kralju.
Pokloni se kralju,
krsti sablje kralju
promiči se kralju.
Ajd' u kolo kralju,
ajd' poigraj kralju.

Pri završetku ophoda i odlasku iz *kraljeve* kuće:

Ajd' idemo kralju,
svaki svome domu
sablje da spremimo
do drugih Duhova.

Rugalice:

Čisto žito otišlo u ljelje,
a stoklasa nek' za njima kasa.

Stare babe ne idu u ljelje,
mjesto sablje neka uzmu prelje.

6. DRAŽ I GAJIĆ

Dva sela u Osječko-baranjskoj županiji ujedinila su svoja folklorna društva kako bi zajednički nastupili u Zagrebu s prikazom svojih *kraljica*: Kulturno-umjetničko društvo "Sloga" iz Draža i Kulturno-umjetničko društvo "Seljačka sloga" iz Gajića. Baranjska inačica *kraljičkog* običaja, kakav se u Dražu i Gajiću održavao do 1950-ih godina, odlikuje se likom mlade snahe (*sna*), koja nosi oglavlje u obliku vijenca s umjetnim cvijećem i drugim ukrasima, slično oglavljima kakva su nosile mlade snahe. U kretanju selom na čelu je povorke prate dvije djevojke u ulogama dvaju *kralja* ili *barjaktara*, kako ih danas češće zovu, jer doista nose zastave. Danas je to državna zastava dodatno okićena cvijećem i ukrasnim ručnikom, čime podsjeća na svadbenu zastavu. Prema zapisu negdašnje učiteljice u Dražu te su djevojke nekad nosile mušku odjeću ili njezine dijelove (mušku košulju, prsluk i šubar). I danas *barjaktari* nose šubare zakićene koviljem. Ostale su sudionice *kraljičke* povorke djevojke zvane *kraljice*, ali one nemaju sablje niti okićene šešire, nego su odjevene u svečanu djevojačku nošnju. Ophod ovih *kraljica* sličan je drugim *kraljičkim* ophodima: one obilaze selom, ulaze u dvorišta, pjevaju slične *kraljičke* pjesme i na kraju ih ukućani darivaju. Njihove pjesme ovise o obiteljskoj situaciji (posebne pjesme za djevojku, mladića i sl.). I njih prate

skupljači darova (*torbonoše*), ali ih ne prate svirači. Domaćice postavljaju stolicu i na nju jastuk na koji okrenuta kućnim vratima sjeda *sna*. *Kraljice* oko nje oblikuju kolo i lagano se okrećući u kolu pjevaju odabranu pjesmu, a *barjaktari* stoje izvan kola, jedan nasuprot drugomu. Kad *kraljice* zapjevaju *Prošeći se kralju...*, oni obilaze oko kola zamjenjujući mjesta. Po završetku pjesme *sna* baca jastuk u vis govoreći: "Ovolika vam kudelja bila, mekana k'o svila!" Drugi put ga baci nešto više govoreći: "Ovoliki vam bio lan, k'o buzdovan!" Pjesme ovih *kraljica* nemaju pripjeva, pjevaju se kako su zapisane i bez instrumentalne pratnje, a *sna* i *barjaktari* ne pjevaju.

Putem pjevaju:

Kralj za kraljem kreće i na se pogleđe
'el mu lipo stoji roklja i košulja.
Ako lipo stoji, vi ju ne dirajte,
ako ružno stoji, vi ju namešćajte.

U dvorištu:

Kraljice: Faljen Isus!
Domaćica: Amen, devojke!

Od dvora do dvora, do kraljeva stola.
Ovdi nama kažu diva neudata.
El' ju vi udajte, el' ju nama dajte,
Mi ćemo ju udat za popova đaka
koji sitno piše, krupno potpisiva
po orlovu peru i po sokolovu.

Prošeći se kralju i dva i tri puta,
ovo j' kuća i dom moj kućni domaćina.

7. BOROVO

Običaj *kraljica* poznat je i srpskom stanovništvu u istočnoj Hrvatskoj, a izvodio se o Duhovima prema pravoslavnom kalendaru. U Kulturno-umjetničkom društvu "Branislav Nušić" iz Borova u Vukovarsko-srijemskoj županiji rekonstruirali su *kraljice* prema kazivanju starijih sumještanki, ali i prema članku etnologinje Zdenke Lechner, koja je opisala *kraljice* u nedalekom selu Dalju, odnosno njihovu obnovu i izvedbu iz 1959. godine.

Kraljička povorka u Borovu sastoji se od dvaju *kraljeva* koji idu na čelu povorke, a važniji je *desni kralj*. Za *kraljevima* idu dvije *kraljice*. *Kraljevi* i *kraljice* nose muške šešire bogato ukrašene umjetnim cvijećem i šarenim vrpčama, a svaka u desnoj ruci ima sablju ukrašenu niskom perlica koje pri pokretima zveckaju. Za *kraljicama* idu dvije svečano odjevene djevojke bez šešira i sablji, a zovu ih *gornji pevači*. Za njima idu dva *devera* i među njima *snaša* – djevojka odjevena kao mladenka. Za njima mogu ići još

dvije djevojke zvane *donji pevači* te dvojica ili više dječaka koji skupljaju darove. Na kraju su svirači – tamburaši.

Kao i drugdje *kraljice* pjevajući idu selom te ulaze u dvorišta, gdje pitaju komu moraju pjevati. Domaćin im kaže, primjerice: *Našoj Dari!*, odnosno djevojci, mladiću, bratu i sestri i sl. Osobitost ovih *kraljica* je u tome što im se u izvedbi pridružuju djevojčica ili dječak, odnosno onaj komu pjevaju, koji nakratko od *kralja* ili *kraljice* preuzima sablju i pridružuje se izvedbi. U tome trenutku *snaša* sjeda na stolicu s jastukom držeći u krilu drvenu kutiju u kojoj je darovani novac. Kad završi pjesma odabranom ukućaninu, *snaša* protrese kutijom, a zveckanje novca znak je domaćinima da i oni daruju *kraljice*. Kad *kraljice* napuste dvorište, domaćica baca u zrak jastuk na kojemu je sjedila *snaša* govoreći: *Ovol'ko žita! Ovol'ko kukuruza!*

Iako je rekonstrukcija u Borovu napravljena zbog scenskog prikazivanja, njihove su *kraljice* 2005. o Duhovima (19. lipnja) obilazile Borovom i izvodile odgovarajuće tekstove (djevojci, dvojici braće, mladiću). Njihova izvedba sa sabljama teško bi se mogla nazvati plesom: dva *kralja* i dvije *kraljice* stoje jedni nasuprot drugima s uspravljenim sabljama i ritmički ih pokreću gore-dolje uz odgovarajući tekst koji izvode u recitativu (počinje stihom *Ovde nama kažu...*). Njihova izvedba nije uvijek bila besprijekorna, ali se osjećalo da su izvođači i ukućani, pa i okupljeni promatrači, zaokupljeni i zadovoljni događajem. Štoviše, naredne su, 2006. godine, Borovo o Duhovima obilazile dvije skupine *kraljica*.

Na zagrebačkoj su Smotri 2005. *kraljice* iz Borova pjevale djevojci i zatim mladiću; kako se mladić nije odazvao njihovu pozivu da zamijeni *kralja*, pjesmom su ga pokudile.

U dolasku:

Od dvora do dvora,
od dvora do dvora, mile,
do careva stola.

Di car pije vino,
di car pije vino, mile,
a carica spava.

Car caricu budi,
car caricu budi, mile
među oči ljubi.

Ustani carice,
ustani carice, mile,
došle su kraljice.

U dvorištu djevojke:

Ovde mi dođosmo,
ovde mi dođosmo, mile.
Ovde nama kažu (svaki stih ponavlja se s pripjevom *mile*)
seja neudata.
Il' ju vi udajte
Il' ju nama dajte
da je mi udamo
za Isaka đaka,
koji perom piše
po orlovom krilu,
po belom papiru.
Izmen'te se kralju,
veselo poklon'te.

Slijedi darivanje *snaše* novcem i zahvala *kraljica*:

Fala tebi sejo,
fala tebi sejo, mile.
Kralja nam izmeni,
kralja i kraljicu.

Pjesma mladiću:

Ovde nama kažu,
ovde nama kažu, mile,
momče neženjeno. (svaki stih ponavlja se s pripjevom *mile*)
Il' ga vi ženite
il' ga nama dajte
da ga mi ženimo
sa lepom devojkom
koja nosi tala
tri tovara blaga.
Izmen'te se kralju,
veselo poklon'te.

Pokuda mladiću koji im se nije pridružio:

Sram te bilo momče,
sram te bilo momče, mile,
što nas ne izmeniš, (svaki stih ponavlja se s pripjevom *mile*)
kralja i kraljicu,
kralja i kraljicu, mile,
i našu snašicu.

8. SOMBOR, SRBIJA

Hrvati u Vojvodini, Bunjevci kao i Šokci, poznavali su duhovske povorke *kraljica* i održavali ih u svojim naseljima vjerojatno do 1920-ih godina. Vrlo rano, različito od mjesta do mjesta, *kraljice* se javljaju u programima njihovih kulturnih društava. Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo "Vladimir Nazor" okuplja somborske Bunjevce, a scenski prikaz *kraljica* koji su izveli na zagrebačkoj Smotri interpretacija je njihova koreografa, koji je i tajnik društva. Nastao je na temelju kazivanja starijih žena iz Nenadića, negdašnjeg salaša a danas predgrađa Sombora. Osam djevojaka – *kraljica* odjevenih u bijelo na glavama nose *krune* – cvjetne šešire ukrašene sličicama svetaca i ovješanim vrpčama. Samo prve dvije u povorci imaju sablje kojima su na vrhove nabodene jabuke, druge dvije nose zastave od ukrasnih rubaca, treći par nema ni sablji ni zastava, a posljednji par nosi košaru za darove. Djevojke pjevaju *kraljičke* pjesme bez instrumentalne pratnje. Koreografija je vrlo jednostavna: počinje dolaskom djevojačke povorke, a u dijelu koji predstavlja izvedbu u dvorištu *kraljice* pjevaju stojeći u krugu te izgovarajući pripjev *ljeljo* učine dva titraja na mjestu i istovremeno lagano pokone; odlazeći opet formiraju povorku.

Na kraju nastupa u Zagrebu djevojkama su se pridružili muški članovi društva i tamburaški sastav izvodeći poznate bunjevačke plesove.

Putem pjevaju:

Mi selu idemo,
mi selu idemo, *ljeljo*.
Selo od nas biži. (svaki stih ponavlja se s pripjevom *ljeljo*)
A što od nas biži,
mi mu ne idemo
da ga porobimo,
već mu mi idemo
da ga veselimo.

U dvorištu:

Car caricu budi,
car caricu budi, *ljeljo*,
među oči ljubi. (svaki stih ponavlja se s pripjevom *ljeljo*)
Ustaj car carice,
čuju se *kraljice*.
Otvaraj sanduke
pa vadi jabuke,
pa daruj *kraljice*,
kralja i *kraljicu*,
sabljare *divere*,
stražnjake *junake*
i sve kolo redom,
kolo naokolo.

Kraljice, Sombor

9. BAČKI MONOŠTOR, SRBIJA

Hrvati iz Bačkog Monoštora u Vojvodini pripadaju etničkoj skupini Šokaca, a okupljeni su u Kulturno-umjetničkom društvu Hrvata "Bodrog". Duhovskih ophoda *kraljica* sjećaju se stariji mještani, a žene rođene 1930-ih sudjelovale su u njima. One svjedoče da je običaj održavan do 1960-ih i sporadično do 1970-ih. Nekad je bilo više skupina *kraljica*, a najčešće su odvojeno "vodile kraljice" starije djevojke i mlađe, djevojčice. Pomagale su im njihove majke i druge žene.

Kraljice iz Bačkog Monoštora na scenu je 1980-ih postavila tadašnja učiteljica i dugogodišnja voditeljica društva. Taj postav je prikazan 1983. na zagrebačkoj Međunarodnoj smotri folkloru, a i danas se izvodi uz manje izmjene. Dvojicu su *barjaktara* predstavljala dva mladića, iako su sve sudionice negdašnjih *kraljica* govorile da su u "prave" *kraljice* išle samo djevojke. Za priprema Smotre su u Bačkom Monošturu fotografirani mladići koji su predstavljali *barjaktare*, ali su se na Smotri u Zagrebu u njihovim ulogama pojavile djevojke. Na čelu su povorke dva *barjaktara* – djevojke sa zastavama od šarenih rubaca. Za njima idu dvije djevojke koje predstavljaju *mladu* i *deverušu* (ili *dvorkinju*) i zatim pet parova *kraljica*. *Deveruša* nosi stolčić na koji će sjesti za vrijeme

izvedbe odabrane pjesme, a *mlada* sjeda *deveruši* u krilo. *Mlada* je, kao i druge djevojke, odjevena u svečanu odjeću, a glava joj je prekrivena velom koji zovu *burunduk*. U zagrebačkoj izvedbi sudjelovali su i članovi društva koji su predstavljali domaćicu, ukućane, mladića i djevojku kojima su *kraljice* pjevale. *Kraljice* su bile odjevene u jednaku svečanu nošnju, a *mlada* se od njih razlikovala velom koji joj je prekrivao lice (zovu ga *burunduk*). Pjevale su sve sudionice i u povorci i u izvedbi pjesme namijenjene ukućanima (*bratac i sestrice*); za vrijeme te pjesme *kraljice* su stajale u polukrugu iza *mlade*, a dva *barjakara* na suprotnim stranama pozornice; nekoliko su puta zamijenili mjesta. *Kraljice* su oblikovale krug i okretale se u kolu uz dio teksta koji počinje stihom *Ded zavedi kolo...* Po završetku te pjesme *mlada* je pokazala lice podignuvši veo a potom je podigla stolčić uvis govoreći: "Nek vam toliko konoplja naraste!"

Dolazeći u dvorište (na pozornicu):

Ustaj gazdarice,
ustaj gazdarice, došle su kraljice.

I dva barjaktara,
i dva barjaktara da nam date dara.

Mi ovde dođoše,
mi ovde dođoše u gospodске dvore.

Gospodski su dvori,
gospodski su dvori šindrom ograđeni.

Mi ovde dođoše,
mi ovde dođoše i ovde nam kažu

da ovde imade,
da ovde imade bratac i sestrice.

Bratac i sestrice,
bratac i sestrice. Dajte nam sestricu.

Dajte nam sestricu,
dajte nam sestricu, mi ćemo ju udat.

Mi ćemo ju udat,
mi ćemo ju udat za popova đaka.

Za popova đaka,
za popova đaka koji knjigu piše.

Koji knjigu piše,
koji knjigu piše po orlovom krilu.

Po orlovom krilu,
po orlovom krilu i po sokolovom.

Ded zavedi kolo,
ded zavedi kolo na smiljevo polje.

Da smilja beremo,
da smilja beremo, smilja i kovilja.

Da kralja kitimo,
da kralja kitimo, kralja i kraljicu.

Kralja i kraljicu,
kralja i kraljicu, bana i banicu.

10. MOHAČ, MAĐARSKA

Članovi Kulturno-umjetničkog društva "Zora" iz Mohača njeguju i prikazuju tradicije hrvatskih doseljenika u Mađarskoj, posebice Šokaca iz Mohača i njegove okolice. Scenski prikaz *kraljica* koji su pripremili za sudjelovanje na zagrebačkoj Smotri nastao je upravo za to, a osmislio ga je poznavatelj tradicija Hrvata u Mađarskoj i vrstan svirač tradicijskih glazbala, potaknut temom zagrebačke Smotre. O *kraljicama* je mnogo slušao od svoje bake i drugih žena iz sela Šaroša, rođenih kasnih 1920-ih godina, koje su u mladosti sudjelovale u ophodima *kraljica*, pa se njegova rekonstrukcija i scenski prikaz oslanjaju na ta kazivanja.

Na čelu povorke šaroških *kraljica* u izvedbi društva "Zora" ide *kralj* između dviju *kraljica*. *Kralj* je najmlađa među sudionicama i na glavi nosi bijeli kupovni vijenac kakav su nosile mladenke. Sve su ostale sudionice povorke *kraljice*, nemaju nikakvih osobitih rekvizita, a odjevene su u svečano djevojačko ruho. Dvije posljednje nose košaru za darove. Pred kućom, odnosno dok se pjeva odabranom ukućaninu, *kralj* sjedi na stolici na kojoj je jastuk i ne pjeva, a nakon dovršene pjesme baca jastuk uvis, a sve sudionice govore: "Velika kudišja i veliki lan!"

Zbog cjelovitog scenskog nastupa nakon izvedbe *kraljičkog* običaja tamburaški sastav zasniva za ples. Izvođačice pripjev *ljeljo* izgovaraju *jejo*, vjerojatno zbog drukčije artikulacijske osnove mađarskog jezika koji, razumljivo, u mlađih članova društva prevladava nad znanjem i porabom hrvatskog.

Od dvora do dvora,
od dvora do dvora, ljeljo,
do careva stola. (svaki stih ponavlja se s pripjevom)
Car na stolu sjedi
pa caricu budi.
Ustaj nam carice,
došle su kraljice.

Ovde nama kažu
dva bora zelena.
Pod jednim jem borom
seka neudata.
Il' ju vi udajte
il' ju nama dajte.
Mi ćemo ju udat
za Ivana đaka,
koji knjige piše,
piše, ispisuje.
Pokloni se kraljo,
poklon domaćina.

Mladiću:

Ovde nama kažu
dva bora zelena.
Pod jednim jem borom
momče neženjeno.
Il' ga vi ženujte
il' ga nama dajte.
Mi ćemo ga ženit
za lijepom djevojkom,
tankom pa visokom,
bijelom pa rumenom.
Pokloni se kralju,
poklon domaćina.

11. VELKA BITEŠ, ČEŠKA

Duhovski ophodi *kraljica* poznati su i drugim europskim narodima, a među njima su i Moravci koji žive u Češkoj. Iz toga dijela Češke, iz grada Velka Biteš, na zagrebačku je Smotru došao *Narodopisny soubor Bitešan*, koji je prikazao običaj *kralovnický* kakav se održavao u okolici toga grada do kraja 19. stoljeća. U 20. stoljeću običaj poprima nove oblike, a izvedbe *kralovnický* u prvome se redu prikazuju na sceni kao dio repertoara folklornih ansambala. No, *kralovnický* ansambl iz Velke Biteši redovito sudjeluje i u duhovskoj svečanosti nedalekog malog sela Jestrabi, koje, uz druge sadržaje svoje svečanosti, obvezatno očekuje njihov dolazak, odnosno izvedbu koja nije na pozornici nego u ophodu selom, po uzoru na negdašnje povorke *kralovnický*. Prema ustaljenom scenariju *kralovnický* u povorci prolaze selom, posjećuju tri domaćinstva (od ukupno desetak) i izvode posebne plesove i pjesme. Domaćini im daju sitne darove.

Povorku *kralovnický* predvodi *kral* – djevojka u bijeloj odjeći s cvjetnim vijencem na glavi koja nosi zelenu granu ukrašenu crvenim vrpcama. Iza nje ide nekoliko parova djevojaka, a za njima četiri djevojčice nose baldahin od četiriju prolisalih grana među kojima je razapet veliki šareni rubac. Ispod baldahina se nalazi *kralovna* (*kraljica*), koja

je odjevena kao i *kral* (bijela odjeća, cvjetni vijenac). Slijedi još nekoliko parova djevojaka, a posljedni par nosi košare za skupljanje darova. Izvedba *kralovny* sastoji se od nekoliko kraćih pjesma i plesova pri čemu *kral* odlazi ka *kralovni* i pleše s njome ispod baldahina, a ostale sudionice oko njih načine kolo. Nakon triju izvedbi povorka odlazi na uobičajeno mjesto u selu, ispod lipe, gdje se okupe svi mještani i gosti. Tu *kral* i *kralovna* skidaju vijence i predaju ih dvjema mlađim djevojkama iz skupine *kralovnicky* koje će naredne godine preuzeti njihove uloge.

12. ROUSSE, BUGARSKA

Običaj srodan našim *kraljicama* bio je poznat u cijeloj Bugarskoj. Nije se održavao o Duhovima, nego tjedan dana prije Uskrsa, a mlade djevojke koje su ga izvodile zovu se *lazarki*. Na glavama nose šušure okićene cvijećem i drugim ukrasima. Povorka *lazarki* obilazi selom i ulazi u dvorišta u koja ih pozivaju domaćini. Ako ih je dočeka domaćin, najprije pjevaju njemu, a onda, kao i *kraljice*, pjevaju posebne pjesme namijenjene djevojci, mladiću, neženji, mladoj snahi i drugima. I u Bugarskoj su danas *lazarki* dio repertoara folklornih ansambala. *Lazarki* koje je predstavio bugarski Folklorni plesni ansambl "Naiden Kirov" pripadaju tradiciji kraja iz kojega dolaze, a to je područje sjeveroistočne Bugarske, gdje živi etnička skupina zvana Šopi.²

NOVI ŽIVOT KRALJICA?

Sažimljući iskustva iz susreta s *kraljicama*, onih s folklorne scene i onih iz negdašnjih seoskih ophoda (prema kazivanjima njihovih sudionica), kao i podatke iz literature o *kraljicama*, nameće se više pitanja negoli zaključaka. Očigledno su premalo poznate velike razlike među *kraljicama* u Hrvata pa se postavlja pitanje je li riječ o više tipova *kraljica* s obzirom na različitosti u sastavu *kraljičkih* povorki i sadržaju njihovih izvedbi ili su razlike nastale zbog promjena koje su se događale tijekom vremena i danas rezultiraju velikim brojem inačica koje se bitno razlikuju. U opisanim bi se primjerima mogla prepoznati dva tipa: 1. povorke u kojima glavne sudionice predstavljaju *kralja* i *kraljicu* ili više istoimenih likova koji nose ukrašene šušure i sablje te im izvedbe sadrže i neku radnju ili ples sa sabljama; 2. povorke u kojima glavne sudionice očiglednije predstavljaju likove iz svadbe (mladenka, mlada snaha, djeveruša, djever, barjaktar) i ne nose sablje, a izvedbe im sadrže magijske radnje za plodnost (sjedjenje, bacanje jastuka

---

² Etnolozi i folkloristi utvrdili su srodnosti i veze *kraljičkih* ophoda s određenim običajima u kojima sudjeluju isključivo muškarci, pa su u skladu s tim tumačenjima u program Smotre 2005. godine uvršteni *rusalijski* plesovi iz Makedonije, ples *kalušara* iz Rumunjske te ples *bijelih maskara* iz Putnikovića na poluotoku Pelješcu (Gavazzi, 1939; Čale Feldman, 1997; Lozica, 2002). Izvođači tih plesova su muškarci koji ponekad preuzimaju i ženske uloge (oblačeći se, primjerice u *bijelim maskarama*, u žensku odjeću, točnije igrajući ulogu nevjeste i drugih sudionica svadbe). Nastup sudionika s Pelješca, iz Makedonije i Rumunjske obogatio je program Smotre, ali osvrtnje na složenu problematiku međuočudna tih tradicija ne spada u okvire ovoga članka.

uvis i izgovaranje formule za rast). Valja napomenuti da i jedne i druge *kraljice* poznaju slične *kraljičke* pjesme, posebice u pogledu tekstova.

Možda bi opsežnije istraživanje, koje bi obuhvatilo veći korpus literature i građe, pokazalo neki povijesni slijed, odnosno razvoj ili mijenjanje sadržaja *kraljičkih* ophoda, koje se moglo očitovati u promjenama glavnih likova. Za daljnja bi istraživanja povijesnog aspekta *kraljica* valjalo osobito proučiti zapise o *kraljicama* u Mađarskoj i susjednoj Vojvodini jer je tamo zabilježena najopsežnija građa i to u Hrvata (Bunjevaca i Šokaca), Srba i Mađara. Posebice su bogati zapisi *kraljičkih* pjesama, što još jednom upozorava na važnost njihove analize koja bi mogla pridonijeti i razumijevanju običaja u cjelini.

S tog su područja na zagrebačku Smotru 2005. došle tri skupine izvođača *kraljica*: dvije su predstavljale šokačke (iz Bačkog Monoštora i Mohača), a jedne bunjevačke *kraljice* (iz Sombora). One ne pripadaju istom tipu *kraljica* (ako zasad prihvatimo tu podjelu na dva tipa): bunjevačke imaju cvjetne šešire i sablje, a šokačke ih nemaju, ali imaju lik mladenke. No, u literaturi su opisane i druge lokalne inačice *kraljica* koje kao da povezuju pretpostavljena dva tipa: opis bunjevačkih *kraljica* iz Baje u Mađarskoj spominje sablju (jednu i to drvenu), odnosno sudionicu koju zbog te sablje zovu *sabljarkom*, ali i *barjaktarku* s maramom na štapu te *kraljicu*, odnosno *kraljičicu*, najmlađu sudionicu koja na glavi ima vijenac i na njemu veo. *Kraljica* za vrijeme pjevanja odabranom ukućaninu sjedi na stolici, odnosno na jastuku, koji *kraljičina* prati nakon pjesme baca uvis govoreći: "Neka vam cura tako naraste" (u tom su primjeru *kraljice* pjevale tekst namijenjen djevojčici) (Szojka-Vizin, 1994:56-57). To podsjeća na opis *kraljica* iz naše Baranje, odnosno iz Draža i Gajića, koje su u programu zagrebačke Smotre jedine predstavile u Hrvatskoj slabo poznatu inačicu (*kraljice* bez okićenih muških šešira i sablji, odnosno bez plesa sa sabljama, ali s likom mlade snahe koja pri izvedbi sjedi i zatim jastuk baca uvis izričući želje za rast lana). Ovdje se valja podsjetiti i na srpske *kraljice* iz Borova, koje imaju i cvjetne šešire i sablje i lik mladenke koja sjedi na stolici s jastukom i bacanje jastuka uvis uz izricanje želje za rast žita.

Zanimljivo je spomenuti da su *kraljice* iz Đakovštine u jednom od najstarijih zapisa (Ilić Oriovčanin, 1846:145-146) sličnije baranjskim negoli gorjanskim ili selačkim (Ilić spominje jednog *kralja* u muškoj odjeći i sa sabljom, *kraljicu* koja pri izvedbi sjedi na stolici, a iza nje stoji *dvorkinja*, te *barjaktara* sa zastavom). I ovdje se može pretpostaviti da je možda riječ o promjenama koje su se događale tijekom vremena; drugo je pitanje kolike su mogućnosti u naše doba nešto više saznati o njima i proširiti saznanja o *kraljicama* u prošlosti, pratiti te promjene i shvatiti razloge današnje raznolikosti *kraljičkih* ophoda u njihovim scenskim prikazima, ali i različitosti zabilježene i u etnološkoj literaturi i u ovom istraživanju.

No, bavljenje suvremenim životom *kraljica*, bez pretenzija na saznanja o njihovim milenijski udaljenim izvorima, ipak spada u područje suvremenih etnoloških istraživanja, koja postavljaju pitanja o različitim životima tradicije, odnosno njezinoj ulozi u suvremenoj kulturi i posebice u kulturno-umjetničkom amaterizmu. Šezdesetih godina prošloga stoljeća još se moglo zanositi da se ophod gorjanskih *ljelja* može u Akademiji prikazati

"u njegovom iskonskom opsegu, bez najnovijih loših scenskih natruha i zastranjivanja", iako je istodobno Z. Lechner zapisala nekoliko promjena u odjeći i izvedbama gorjanskih *ljelja*, pa i više akcija oko njihove obnove u selima. Nakon izvedbe u Akademiji gorjanske su se *ljelje* našle i u programima zagrebačke i drugih smotri folklor. Pitanje je kakva je budućnost njihova dvostrukog "novog" života: na sceni i u Gorjanima o Duhovima. Najviše će to ovisiti o stanovnicima Gorjana, kako je to bilo i u prošlim vremenima, ali, naravno, neće to biti one negdašnje *ljelje* ma što to značilo. Zanimljiv je i primjer obnove srpskih *kraljica* u Borovu, koje su dvije uzastopne godine intenzivno zaživjele u lokalnoj zajednici i na folklornoj sceni; pitanje je koliko će potrajati zanimanje za njihov ophod u mjestu, a koliko njihov život na pozornici. U Hrvata u Mađarskoj je istraživanje *kraljica* prepoznato kao doprinos afirmaciji hrvatske (manjinske) kulture te da se "kao dio kulturnog nasljeđa... prikazuje na pozornici" (Szojka-Vizin, 1994:55). Scenski život potvrđuje *kraljice* kao vrijednost koja svoje mjesto pronalazi i u sadašnjem vremenu, a nazočnost *kraljica* na repertoaru kulturno-umjetničkih društava pridonosi poznavanju i vrednovanju lokalne kulturne baštine u toj sredini i izvan nje. Iskustvo ovoga istraživanja nameće zaključak da *kraljice*, naslijeđe sačuvano kao scensko uprizorenje postaju simbolom identiteta.

NAVEDENA LITERATURA

ČALE FELDMAN, Lada (1997): Slavonski folklor i pučki igrokaz: jedno moguće (metodološko) susretnište, U: *Krležini dani u Osijeku 1996*, Osijek, str. 79-108.

GAVAZZI, Milovan (1939): *Godina dana hrvatskih narodnih običaja I*. Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske – Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb.

GLAVAČEVIĆ, Marija (1998): Iz kulturnog života Strizivojne kroz 20. stoljeće. U: *Strizivojna. Zbornik radova o 300. obljetnici prvog poznatog zapisa imena*, Đakovo - Strizivojna, str. 76-94 (80-82 o *ljeljama*).

ILIĆ ORIOVČANIN, Luka (1846): *Narodni slavonski običaji*. Zagreb.

KOLEVA, T. A. (1974): Vesennje devičji običaji u nekim južnoslavenskih narodov, *Sovetskaja etnografija* 5, Moskva, str. 74-85.

LECHNER, Zdenka (1960): Običaj "Kraljice" u Dalju, *Osječki zbornik* 7, Osijek, str. 177-190.

LECHNER, Zdenka (1962): Izvještaj o ispitivanju običaja *Kraljice*, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 66, Zagreb, str. 382-387.

LECHNER, Zdenka (1963): Izvještaj o ispitivanju običaja *Kraljice*, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 68, Zagreb, str. 311-312.

LOVRETIĆ, Josip (1990): Otok. Narodni život i običaji, Pretisak iz *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena* 2, Zagreb, str. 324-327.

LOZICA, Ivan (2002): *Kraljice* u Akademiji. U: *Poganska baština*, Golden marketing, Zagreb, str. 191-212.

MARKOVAC, Marijan (1940): *Selo i seljaci u slavonskoj Posavini*. Zagreb.

MILČETIĆ, Ivan (1917): Koleda u južnih Slavenah. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 22 (1), Zagreb, str. 1-124.

SEKULIĆ, Ante (1986): Narodni život i običaji Bačkih Bunjevaca, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 50, Zagreb.

SEKULIĆ, Ante (1991): Bački Hrvati. Narodni život i običaji. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 52, Zagreb.

SZOJKA, Emese - **VIZIN**, Antuš (1994): *Kraljice* – narodni običaj bajskih Bunjevaca. *Etnografija Hrvata u Mađarskoj* 1, Budimpešta, str. 55-70.

VELIN, Stjepan (1975): Duhovski običaj Bunjevaca, Šokaca i Srba u našem dijelu Bačke, U: *Etnografija južnih Slavena u Mađarskoj I*, Mađarsko etnografsko društvo, Budimpešta, str. 81-112.

ZEČEVIĆ, Slobodan (1973): *Elementi naše mitologije u narodnim obredima uz igru*. Zenica.

THE *KRALJICE*: BETWEEN VILLAGE PROCESSIONS FOR GIRLS AND THE FOLKLORE STAGE

Summary

The article deals with the processions for girls that were held from time to time around Whitsuntide in north-eastern Croatia until the mid-20th century. The participants in those processions were most frequently called *kraljice*, or queens. After the spontaneous life of that custom, the *kraljice* moved on to the folklore stage: they have become part of the repertoire of amateur folklore societies and of the professional Lado Folk Song and Dance Ensemble, and they also appear in the folklore festival programmes. This article was written on the basis of research and preparation for presentation of the *kraljice* at the 39th Zagreb International Folklore Festival in 2005.

Summarising the experiences from encounters with the *kraljice* – both those from the folklore stage and from the former village processions (according to the statements of their participants) – as well as information gleaned from literature about the *kraljice*, more questions than conclusions impose themselves. It becomes obvious that too little is known about the major differences between the *kraljice* among the Croats, so that, due to the diversities in the composition of the *kraljice* processions and the content of their performances, one is led to ask whether several types of *kraljice* exist, or whether the differences have arisen because of the changes that have evidently occurred over time and have resulted today in the large number of variants, which differ considerably from each other.

Stage life has confirmed the *kraljice* as an asset that has also established its place in contemporary times, while the presence of the *kraljice* in the repertoires of culture and art societies contributes to familiarisation with and evaluation of local cultural heritage in

the particular milieu and outside it. The experience gained in this research suggests the conclusion that the *kraljice*, as a legacy preserved in the form of stage production, are becoming a symbol of identity.

Key words: customs / Whitsuntide kraljice / folklore festivals / identity